

РЕЦЕНЗИЯ

на предложения за защита дисертационен труд за присъждане на
образователната и научна степен ДОКТОР

**на РАЙКО БАЙЧЕВ, редовен докторант към катедра „История и теория
на културата“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“**

на тема

**„ОТНОСИТЕЛНОСТ, ВЕЧНОСТ И ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ВРЕМЕТО:
ПРИНОСЪТ НА ЛИТЕРАТУРАТА НА ХХ ВЕК (Скот Фицджералд, Вирджиния
Улф и Самюъл Бекет)“**

**Рецензент: проф. дфн Клео Стефанова Протохристова, Пловдивски
университет “Паисий Хилендарски”**

Представената за защита дисертация на Райко Байчев е сериозно, задълбочено, нелишено от рискове научно начинание, което предизвиква респект с амбициозния избор на тема и печели симпатии със своеобразието на своя донякъде необичаен за дисертационния жанр, но безотказно предразполагащ маниер на изложение. Проблемът за литературните концептуализации и артикулации на времето, както добре известно, има привилегирован статут в литературознанието, в резултат на което обемът на посветените му изследвания е обезкуражаващо необхватен. Колкото до съдържащите се в тях тези, те са предвидимо, но и объркващо разнопосочни, а в повечето случаи дори взаимно несводими. В този смисъл, изборът на темата би могъл да се окачестви като твърде смел, но още в уводната глава докторантът разколебава подобни резерви, демонстрирайки завидна яснота както за предизвикателствата, пред които се е изправил, така и за стратегиите, които ще използва за преодоляването им. Бих окачествила тази глава на дисертацията като най-силна, тъй като в нея докторантът показва респектираща компетентност и очертава интелектуалните маршрути, които предстои да обходи с точни,

артикуляционно безупречни, в отделни случаи дори с внушение за афористичност, безотказно запомнящи се формулировки. Тук е уговорена и методологическата стратегия на труда, съвместяваща „близкото четене“ на избраните литературни текстове с „дистанционен“ прочит на основните, най-влиятелни и продуктивни научни, философски и социокултурни идеи за времето, с помощта на който се конструира тяхната своего рода история. С несъмнената си функционалност, с мощния си интелектуален захват, както и с впечатляващата си реторическа ефективност, това въведение набира значителен кредит за труда, но и същевременно го поставя на изпитание, защото задава много високи очаквания, на които основният текст на дисертацията, въпреки безспорните си качества, не винаги успява да отговори.

Изследването е организирано в две основни части, първата от които се заема със амбициозната, откровено непосилна задача да представи исторически наглед на развитието, което претърпяват теоретическите рефлексии върху времето от Античността до двайсети век, докато втората, разделена на три глави, посветени на тримата основни автори, чиято интерпретация на времето е обект на конкретни наблюдения - Ф. Скот Фицджералд, Вирджиния Улф и Самюъл Бекет, прилага на практика, в режима на аналитичната процедура, вече осмислените и систематизирани теоретически постановки. В общи линии, замисълът, вложен в това логично композиционно решение, е осъществен. Налице са обаче и известни несъобразности, които се открояват тъкмо поради пределната яснота на конструкцията с предвидената от нея функционална ефективност на теоретичната част, но оказала се на някои места по-скоро проблематична. Същевременно трябва да се признае, че има нещо саморазбиращо се и много симпатично в амбицията на докторанта да предложи изчерпателен аналитичен обзор на исторически развиващите се концепции за времето, още повече че във въводната част, както вече беше изтъкнато, е направена впечатляващо убедителна заявка за този аспект от изследването, така че усещането за известен дисбаланс може спокойно да бъде игнорирано.

Обект на коментар и рационализиране в първата част на дисертацията са постановките на внушителен брой мислители, ангажирани с проблематиката на

времето. С тяхна помощ е очертана ярко открояваща се диахронна линия, в която диалектично се съвместяват механизмите на приемственост и отрицание, на деструкция и трансформация. Така с различна степен на обстойност или задълбоченост, но пък с достатъчна надеждност са представени Платон, Аристотел и Протелей, Блажени Августин и Боеций, Коперник, Галилей и Нютон, Лайбниц и Кант, Бергсон, Хусерл и Хайдегер, а след това е Мирча Елиаде, Ернст Касирер, Шпеглер, Козелек, Лиотар, Хартмут Роза, Стивън Тулмин и още, и още.

Така осъщественият мащабен обзор демонстрира стабилната теоретическа подготовка на докторанта, доброто познаване на внушителен брой авторитетни трудове по физика, философия и културология и успешното асимилиране на основните им идеи, както и способност за самостоятелни рационализации, независими от възприетите наготово идеи. Най-положителният момент в тази част от труда, която по неизбежност изпада в предвидената от самия докторант еklektika, но също така и в по-скоро непредвидените коловози на вторичния, предпоставен от чужди интерпретации прочит, е извеждането на отчетливи парадигми, в които се отлагат исторически променящите се темпорални идеи. Обособяването на три основни етапа на базата на доминиращите нагласи за изживяване и мислене на времето, идентифицирани с Античността, Средновековието и модерната епоха, и прецизирането на сложната, хетерогенна картина на последната с обособяването в нея на три радикално различни концепции за темпоралността, не само осигурява надежден ориентир при боравенето с толкова сложната проблематика, но и предлага възможност за продуктивни наблюдения върху устойчивостта на привидно или фактически изместени парадигми и тяхната способност да се реактуализират в най-неочаквани контексти. При по-голяма придирчивост, в боравенето с теоретическия свод би могло да се забележи известна прекомерност на цитирането, особено нежелана в отделни пасажии, където резюмирането на една или друга теория следва твърде отблизо заварени тълкувания (напр. четенето на Платон почти неизменно през Цочо Бояджиев и Лосев, изтощително обстоятелствените референции към Борхес или признатата, и все пак прекалена зависимост от антологията „Идеята за времето“ на Цочо Бояджиев и Здравко Попов). Въпросните авторитетни източници обаче са без

изключение коректно посочвани и цитирани, така че изследването запазва своята научна състоятелност.

Втората част на дисертацията е съсредоточена върху литературни произведения, представителни за XX век, чиято интерпретация на времето Райко Байчев оценява и обсъжда като специфичен принос към теоретизациите върху времето. Макар и мислена като приложна, тази част също се оттласква от налична теоретическа постановка, използвайки като фундамент, който да гарантира надеждността на собствените интерпретации, нормозадаващия опус на Пол Рикьор „Време и разказ“, но също и концепцията на Бахтин за хронотопите, отделни постановки на Жерар Женет, Борис Успенски, Пол Де Ман, Морис Бланшо, Дьорд Лукач, конкретни тези на Шкловски, Андре Бретон, Ауербах, Фуко, Адорно, Делюз, Ролан Барт, Борхес, Исак Бабел, Исак Паси, Цветан Тодоров, и още, и още.

Специално трябва да се отбележи, че следвайки постановките на Рикьор, докторантът прави свои, независими избори на автори и произведения, които в следващите три глави подлага на аналитичните си наблюдения в режима на предварително заявеното „близко четене“ – „Великият Гетсби“ на Ф. Скот Фицджералд, „Към фара“ на Вирджиния Улф и трилогията на Самюъл Бекет „Молой. Малоун умира. Неназовимото“. В тези три глави докторантът проявява забележителните си интерпретативни способности, които свидетелстват не само за солидните му литературоведски и по-общо хуманитарни компетентности, но и за несъмнен талант. Определящата част от написаното върху творбите на Фицджералд, Улф и Бекет е равностойно на високата заявка от въведението към труда. Специално заслужава да бъде открито интерпретацията на „Великият Гетсби“, която оспорва традиционната, стабилизирана представа за романа като тематизация на „американската мечта“, за да идентифицира като съдържателно ядро на сюжета му темпоралния конфликт, породен от obsесивната идея на Гетсби да се противопостави на неумолимостта на времето и да успее да го върне назад. Непреклонната воля на героя да изживее отново миналото, копнежът по което мотивира невероятната му кариера и в която е истинският залог на неговото величие, е уподобен убедително на явленията от Айнщайновата теория на относителността – „любовната мечта на

бледния Гетсби сякаш има мощно копнежено ядро, чиято сила и плътност огъва темпоралните конструкции, изкривява и атакува линейното време“ (с. 197) и тя се представя като илюстрация на нейните закони, според които телата с огромна маса изкривяват линията на времето и пространството, „оформяйки около себе си долина на радикални физически изменения“ (с. 298).

В посветената на Вирджиния Улф глава, озаглавена „Окото на Бога“, авторът отново предприема контекстуализираща процедура, като прави опит за диахронна реконструкция на начина, по който бива разградена наративната матрица, конституирана около фигурата на вездесъщия, всевиждащ повествовател, означен метафорично като „окото на Бога“. Тезата му, предпоставена в значителна степен от постановките на Лукач, според когото „романът на XIX век въобще изобразява екстензивната тоталност на живота“ (с. 218), и заявена още във въведението, е че за романа на XIX век е характерна устойчива времева структура, докато при романа на модернизма тази темпорална конституция бива отменена, за да бъде изместена от „флуидните техники на потока на съзнанието“ (с. 14). В общи линии аргументационната логика на тази част от труда е убедителна, но очертаната в резултат от нея развойна линия на европейския роман, както и типологиите, с които се работи, подлежат на прецизиране. Проблемът е в това, че в така конструираната схема под „реалистичен роман“ се разбира нещо неизменно, в което институцията на вездесъщия повествовател е непоклатима, а съчетаването на темпоралните пластове отразява единна, неразколебана визия за света. В действителност обаче, още при Стендал подозрителността към подобна визия се проявява с особена сила и в неговото повествование както времето, така и пространството се оказват многомерни и разчленени. Неслучайно той определя писателския маниер на своя влиятелен предходник Русо с пренебрежителното *le style coutourne*. Фикционалният свят в романите на Стендал не е единен и затова в повествованието му има толкова много несъвместимости и елипси. Впрочем, същото се отнася и до Толстой, за когото докторантът основателно констатира, че „понякога допуска крайно любопитни отклонения от уж квазибожествената си позиция“ (с. 223).

Внимателната съпоставка между трите основни глави на втората част оставя впечатление за недокрай съгласувани аналizationsонни и интерпретативни подходи. Въпреки заявката за close reading, изпълнена най-пълно в главата за Скот Фицджералд, на много места в текста присъстват по-скоро „дистанционни“ наблюдения и генерализации, предпоставени от реверансите към един или друг автор, който е очаровал съзнанието на докторанта. Това е, разбира се, преди всичко знак за похвална научна акуратност, но в ред случаи демонстрацията ѝ е във вреда на собствения интегритет на изложението, особено когато многобройните референции към различни авторитети не са по повод на основните обекти на изследване (такъв е случаят с непомерно голямото пространство, отредено на Толстой и Достоевски в главата „Окото на Бога“, очевидно заради желанието непременно да бъдат споменати прочитите им от Исак Бабел, Кутси, Успенски, Лукач, Андре Бретон или Бахтин. Отново в плана на по-общи наблюдения и констатации и в режима на пренапрегнато цитиране е изпълнена и частта за Бекет, където на места дори фокусът върху централния проблем се оказва изместен.

Като цяло обаче втората част на дисертацията е убедителна и успешна. Най-значителното постижение на Райко Байчев в нея е, че предлага собствен критически сюжет, който съзнателно се еманципира от превърналите се в норма триади Пруст – Джойс – Томас Ман, или Пруст – Вирджиния Улф – Ман. Това дава възможност на докторанта да работи на относително неразработен терен и да даде личен принос към възможните и, както дисертацията доказва, уместни, съпоставки и успоредявания между представителни образци на различни модификации на романа през XX век - „Великият Гетсби“, „Към фара“ и трилогията на Бекет. Авторът конкретизира тези модификации като реализъм, модернизъм и абсурдизъм, уговаряйки условността на избраните термини. Дори и с тази уговорка обаче, склонна съм да оценя квалифицирането на „Великият Гетсби“ еднозначно като „реалистичен роман“ като недокрай защитимо.

Авторефератът представя дисертацията с подкупваща лаконичност, адекватно и достатъчно информативно. Докторантът е формулирал приносите си пестеливо и

точно, заслужено отдавайки значение на самостоятелно конструирания критически сюжет, оригиналната трактовка на „Великият Гетсби“, контекстуализацията на концепцията за множествената темпоралност на преливащи се време-съзнания при Улф спрямо реалистичния наративен модус с регулиращата го инстанция на вездесъщия повествовател, фокуса върху сложните темпорални отношения в трилогията на Бекет, и над всичко, естествено, вписването на романовите постижения на времето при тримата изследвани автори в рамките на общата интелектуална дискусия за времето..

С оглед на евентуалното и желателно публикуване на изследването като книга, бих отбелязала смущаващото присъствие в текста на настойчиво повтарящи се правописни грешки (основно проблеми с членуването, но и с отделни думи), спорадични езикови неточности, както и серия откровено технически недоглеждания, между които и особено досадната непоследователност при изписване името на Жерар Женет.

Поводите за направените препоръки и забележки по никакъв начин не омаловажават неоспоримите достойнствата на труда. Завидно високите постижения, демонстрирани в него, напълно отговарят дори на най-взискателните претенции, които могат да бъдат предявени към една докторска дисертация. Цялостно положителните ми впечатления от дисертацията на Райко Байчев ми дават повече от достатъчно основание, за да препоръчам, убедено и с особена удовлетвореност, да му бъде присъдена образователната и научна степен “доктор” в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Теория и история на културата. Култура и литература на XX и XXI век. Литературата между авангардни, елитарни, популярни и пазарни тенденции), за което давам и собствения си глас.

август 2018 г.

ПОДПИС:

проф. дфн Клео Протохристова